

Laman mittakaavat

SUOMEN 1990-LUVUN TALOUSKRIISI,
KANSALAISTEN KOKEMUKSET JA
TUTKIMUKSEN ASEMAT

Mul oli ainakin sellanen tilanne et kun tää firma ei maksanu mulle palkkaa ol-
lenkaan, niin mulla oli lama alkanu jo paljon aikasemmin siis mun henkilökoh-
tanen lama. Et se ei sit vaikuttanu tää yleinen lama.

Nainen, 57 v., pienyrittäjä. Helsinki 1999

Tilastot kertovat, että 1990-luvun talouskriisin vaikutukset suomalaisen yhteis-
kuntaan saivat huikeat mittakaavat. Voi sanoa, että lama piirsi uusiksi suomalai-
sen yhteiskunnan rakenteiden kartan.

Tässä artikkelissa lähestytään 1990-luvun talouskriisiä Bourdieun suu-
ren ja pienen kurjuuden käsitteiden kautta. Lähtökohtana on, että yk-
silöiden ainutlaatuiset pienet lamat ovat osa kollektiivista kriisiä, mutta
usein keskitytään vain "suuren laman" kuvaamiseen ja syiden tulkin-
taan kvantitatiivisilla mittareilla. Artikkelissa kuvataan vuosina 1993,
1994 ja 1999 tehtyjen teema- ja fokusryhmähaastattelujen avulla kan-
salaisten kriisimääritelmiä ja -kokemuksia, keskustellaan mediajulkii-
suuden roolista suuren lamatietoisuuden välittäjänä ja pienten lamako-
kemusten muokkaajana, sekä pohditaan samassa yhteydessä Bourdieun
ajatusta tutkimuksen roolista kokemusten välittäjänä.

Bruttokansantuotteen koko 1980-lu-
vun jatkunut nousu kääntyi laskuksi, ja
nk. kulutusjuhla sodanjälkeisen Suo-
men pahimmaksi aallonpohjaksi. Suo-
mi nousi kahdessa vuodessa Euroopan
työttömyystilastojen hänniltä teolli-
suusmaiden huipulle – vastaavan suu-
ruinen teollistuneen maan työttömyy-
den nousu oli edellisen kerran koettu
viimeksi 1930-luvun Yhdysvalloissa. Niin
kansalaisten kuin yritystenkin varal-
lisuusarvot romahtivat. Työttömyyden
kasvu heikensi välittömästi julkisen ta-

louden tasapainoa: aktiivisen työvoimapolitiikan ja työttömyysturvakustannusten
menot kasvoivat vuoden 1990 muutamasta miljardista yli 20 miljardiin vuonna
1993. Samanaikaisesti verotulot kääntyivät laskuun ja julkisen sektorin tasapaino
järkevä – seurauksena työttömyys, joka kohtasi ensimmäistä kertaa myös akatee-
misiä ammatteja ja julkisen sektorin henkilöstöä (Kiander & Vartia 1998,
112–115).

Kansalaisten selviytymistä heikensi edelleen nouseva korkotasoa: jo vuonna
1990 peruskorko nousi 4,6 prosentista 7 prosenttiin, ja vuonna 1993 rikottiin 10
prosentin raja. Lamasta kertoi myös sosiaaliturvien saajien määrän huikea kasvu:
kun 1980-luvun lopulla tukea sai 163 000 kotitaloutta ja 34 henkilöä tuhatta koh-
ti, vuoden 1996 luvut ovat 350 000 kotitaloutta ja 119 henkilöä tuhatta kohti. Ky-
selytutkimukset kertovat talouden tilasta: vuonna 1994 haastatelluista 57% arve-
li taloudellisen tilanteensa heikentyneen viimeisten kahden vuoden aikana. La-
man taituttua sosiaalimenot ovat Suomessa pudonneet eurooppalaisen keskita-
son alapuolelle. Pääasiallisia menettäjiä koko leikkausten ajan olivat yhteiskun-
nan heikoimmat ryhmät: sairaat, työttömät, lapsiperheet, nuoret ja köyhät.

(esim. Lehtonen 2000; Kosunen 1997) Köyhyydestä tuli monen suomalaisen arkitodellisuutta. Ritakallion (2001) tutkimus suomalaisesta köyhyydestä viidellä eri indikaattorilla kertoo, että vuonna 1995 ainakin yhdellä mittarilla tarkasteltuna suomalaisista köyhiä oli 28 prosenttia, vuonna 2000 yhä 21 prosenttia. Eri mittarit valikoivat kuitenkin köyhiksi eri ihmisiä, joten köyhyyden kokemisella on monet kasvot.

Nämä luvut ovat maamerkkejä kartalla, joka kuvaa laman yleistä maisemaa. Ne näyttävät, että lama kosketti koko Suomea: viennin tyrehtymisen, pankkikriisin ja työttömyyden kanssa käsi kädessä kulki koko kulttuurisen ilmapiirin muros. Talouskriisin voi sanoa olleen taloudellinen, poliittinen, kulttuurinen ja henkinen kriisi – yhteiskunnasta yksilöihin.

Suomessa ei kuitenkaan ole ollut järin suosittua sellainen tutkimus, joka yhdistäisi laman rakenteelliset muutokset yksilöiden kokemuksiin (vrt. esim. Blom 1999). Bourdieun etnografista tutkimusotetta ja ”Maailman kurjuus” (*Misère du monde* [1993] 1999) -teosta mukailien, yllä kuvatut indikaattorit kertovat makrotason olosuhteista, ”**suuresta lamasta**”, mutta yhtä merkityksellisiä ovat yksilöjen ”**pienet lamat**”, kokijoiden omat mikrokosmokset ja niiden tuottamat kokemukset talouskriisistä. Kansalaishaastattelujen avulla halusimme kertoa, miten kansalaiset laman mieltävät ja jäsentävät vuonna 1999: miten lamasta puhutaan sillä hetkellä; onko talouskriisi ohi ja kenen kohdalta; miten media, sen teemat ja toimijat muistetaan ”jälkikäteen”, ja miten tämä osaltaan vertautuu vuosina 1993–94 tehtyihin haastatteluihin.

Haastattelut toteutettiin seitsemällä paikkakunnalla: Rovaniemi, Seinäjoki, Lahti, Joensuu, Somero, Kajaani ja pääkaupunkiseutu. Haastattelukierros suunniteltiin siten, että se nostaisi esiin erilaisia kriisin kokemisen tapoja: siksi haastateltaviksi pyrittiin saamaan mukaan sekä työttömiä, pätkä- ja osa-aikatyöntekijöitä, opiskelijoita että laman aikana täystyöllistettyjä. Haastattelurunkoon sisältyivät yksityiskohtaisesti seuraavat aihepiirit: 1) laman ajoitus (milloin lama alkoi, milloin näkyi omassa arjessa, milloin loppui); 2) laman teemat, myös alueittain; 3) laman välittäjät (miten ja mistä saatiin tietoa lamasta, miten ja missä lamasta puhuttiin, joukkoviestinten rooli alueittain, medioittain, ohjelmatyypeittäin); 4) laman kasvot (keitä päättäjiä ja virallisen eliitin edustajia sekä toisaalta muita mediakasvoja muistetaan).

Artikkelia varten olemme analysoineet vuoden 1999 kymmenen teema- ja kymmenen fokusryhmähaastattelua, taustaksi saman verran vuosien 1993–94 haastatteluja. Periaatteenamme oli, että julkisuuden struktuurien ja mediarepresentaatioiden tarkastelu yhdistetään ja rinnastetaan ihmisten arjen kokemusten

analyysiin. Pohdinnan aiheeksi nousi siten erityisesti se, miten tutkija voi hahmottaa suurta taloudellista ja kulttuurista murroskautta ihmisten puheesta. Millä keinoin rajata ja ymmärtää kokemusten yksilölliset ja yhteiskunnalliset artikulaatiot? Miten tavoittaa yhteisöllisyyden ja yhteisyyden murrokset, fragmentoituminen ja uudet koalitiot? Kuinka tavoittaa esimerkiksi mediajulkisuuden rooli lamakokemusten välittäjänä ja muokkaajana? Ja kuinka tehdä tämä kaikki niin, että kykenee tuottamaan tietoa aineistosta ja yleisöstä käsin, sortumatta mediatutkimuksen institutionaalisiin näkökulmiin tai muuhun laajempaan ja ennalta asetettuun agendaan?¹

Yksilöiden ainutlaatuiset pienet lamat ovat osa kollektiivista kriisiä, mutta usein keskitytään vain "suureen lamaan". Koska otamme vakavasti Bourdieun ym. ([1993] 1999) huomautuksen pienen kurjuuden olemassa olosta ja jatkumosta silloinkin kun suuri kurjuus vaikuttaa hallittavalta ja vaikuttamattomalta, on uusluenta meistä tärkeä tällä hetkellä, uuden laman tuloa povaavien diskurssien noustessa valtavirtajulkisuuteen. Seuraavassa luomme ensin katsauksen käyttämiimme käsitteisiin, kuvaamme sitten aineistomme avulla kansalaisten kriisikokemuksia ja lopuksi keskustelemme mediajulkisuuden roolista suuren lamatietoisuuden välittäjänä ja pienten lamakokemusten muokkaajana.

Tutkimus kompassina: refleksiivisyyden haaste bourdieulaisittain

Etnografeiksi tunnustautuvat mediatutkijat, kuten Ang (1996), Drottner (1994) ja Hermes (1998), joiden ajatuksiin aikaisemmat luentamme perustuvat, ovat toistuvasti esittäneet vaatimuksia yleisön puolelle asettumisesta ja tutkimuksen refleksiivisyydestä. Refleksiivisyydellä he tarkoittavat tutkimusmetodien ja tutkimuskohteen välisen suhteen problematisoimista ja pohtimista: minkälaisia kysymyksiä kultakin aineistolta ylipäätään voi kysyä, ja minkälaisia ulottuvuuksia tehtävät tulkinnat voivat saada. He esittävät, että arkipäiväisiä kokemuksia ja havaintoja tavoitteleva etnografinen tutkimus voi parhaimmillaan osoittaa, miten todellisuus on teorioita ihmeellisempi. Sen kriittinen potentiaali piilee kyvyssä tuottaa tulkintoja, jotka ovat herkkiä niin konkreettisille eroille, odottamattomalle kuin historiallekin (Ang 1996, 52). Refleksiivisyydellä ei tällöin enää tarkoiteta pelkkää tutkijan roolin puntaroimista (jota voitaisiin kai kutsua lähinnä introspektioksi), vaan selittävien mallien asemoimista suhteessa tutkimuskohteeseen.

Refleksiivisyys on myös yksi Pierre Bourdieun avainkäsitteitä. Myös Bourdieu viittaa refleksiivisyydellä metodiin, ja esittää, ettei yhteiskuntatieteissä keskeistä ole teorian kehittäminen, vaan metodi: se, miten kysyä sosiologisia kysymyksiä. Refleksiivisyys metodina viittaa ajatukseen, että niin metodisten kuin teoreettistenkin työkalujen sopivuus tutkimustehtävään täytyy punnita juuri tulkinnan hetkellä – mitään tieteen tekemisen välineitä ei pidä institutionalisoida (Bourdieu & Wacquant 1995, 46–52).

Bourdieu esittää, että yhteiskuntatieteen tehtävä on tuottaa joukko analyttisiä kaksiteholinssejä, jotka hyödyntävät molempien linssien tarjoamien lukutapojen episteemiset edut. Yhtäältä maailmaa on katsottava "sosiaalifysiikan" näkökulmasta eli sen ilmiöitä on pystyttävä mittaamaan ja kartoittamaan yksittäisistä merkityksistä piittaamatta. Toisenlaisen luennan tarjoaa konstruktivistinen linssi: sen kautta on mahdollista analysoida "organisoituja ja taidokkaita arkielämän käytäntöjä, joiden kautta todellisuus ja merkitykset meille syntyvät" (mt. 26–29).

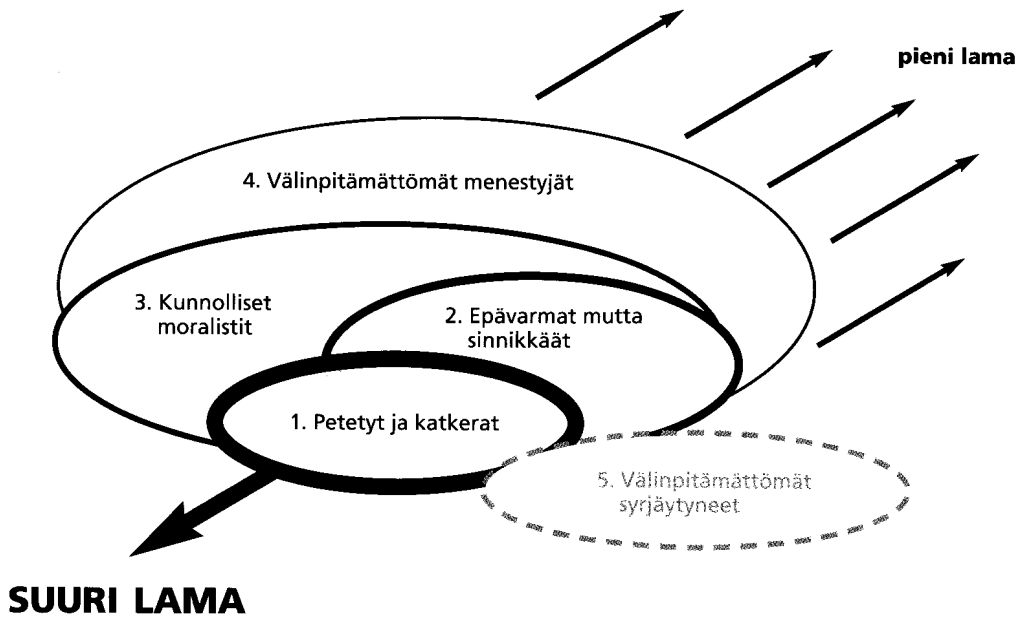
Suurta ja pientä kurjuutta tutkiessaan Bourdieu ottaa myös vahvasti moraalisen position. Hän esittää, että sosiologian vapauttava tehtävä on osoittaa suuren ja pienen kurjuuden sosiaaliset syyt, yhteiskunnan rakenteissa elävä väkivalta. Tutkijan velvollisuudeksi tuleekin tutkittavien auttaminen ei suoraan poliittisen osallistumisen vaan tutkimuksen – tietoiseksi tekemisen ja refleksiivisyyden – avulla. Siinä missä postmoderni refleksiivisyys (ks. Beck ym. 1994) tarkoittaa lähinnä yksilöiden etäisyyden ottoa itsestään eli omien edellytysten pohtimista, bourdieulainen refleksiivisyys on luonteeltaan sosiaalista, kollektiivista ja toteutuu asiantuntijoiden avustuksella sekä näiden itsensä tunnustamien sidonnaisuuksien kautta (Roos 1995, 153–154).

Suhtaudumme Bourdieun teoriaan suuresta ja pienestä kurjuudesta näkemisen tapana eli eräänlaisena optiikkana, joka valaisee ”linssin tarkennukseen” mahtuvia kohteita. Niin tämä kuin muutkin teorit toimivat ainoastaan omassa ”näkökentässään” sisältäen omia sokeita pisteitään ja jättäen aina jotain ulkopuolelle. Tämä tarkennus ja rajaaminen on nimenomaan teorian ydin: teorit auttavat tulkitsemaan ilmiöitä yhdestä näkökulmasta. Bourdieun suuren ja pienen kurjuuden käsitteitä pidämme hedelmällisenä sen osakseen saamasta kriittistä huolimatta (vrt. Roos 1995) nimenomaan tutkimustehtävämme näkökulmasta. Käsitteiden avulla suunnistamme uudelleen haastattelupuheeseen: arkiin, yksityiseen ja erityiseen – siihen, miten lama jäsensi elämää yksilöiden arjessa. Ajattelemmme Bourdieun tavoin yhteisellä ja yksityisellä olevan dialektisen suhteensa: teoria olosuhteiden ja arjen lamoista tai kurjuuksista kykenee mielestämme osoittamaan yhteyksiä yhteiskunnan eri osien ja alueiden välille sekä suhteuttaa osia toisiinsa, parhaimmillaan koko järjestelmään. Näin on mahdollista luoda karttoja siitä, kuinka yhteiskunta jäsentyi kokonaisuutena ja toisaalta kuinka tutkittava ilmiö luodulle kartalle sijoittuu.

Kansalaisten mittakaavat

Millaisia mittakaavoja 1990-luvun talouskriisi näytti saavan ihmisten elämässä? Olemme ryhmittäneet haastattelujen puhetavoja sen mukaan, kuinka niissä määritellään lama ilmiönä ja toisaalta kuinka haastateltavat määrittelevät oman suhteensa yhteiskuntaan, oman kriisikansalaisuutensa (vrt. Aslama & Valtonen 2001). Nämä löyhät diskursiiviset ryhmät voidaan myös asettaa jatkumolle sen suhteen, miten rakenteiden suuri lama eri ryhmiä kosketti. Uudelleenluentamme keskiössä on kuitenkin se, miten kaikki yksilökokemukset ovat osa kollektiivista kriisikokemusta.

Oheinen kuvio havainnollistaa yhtäältä sitä, kuinka konkreettisesti ja selvästi suuri lama näkyi eri diskursseissa eli miten rakenteellinen talouskriisi määritti haastattelupuheessa syntyneitä diskursiivisia ryhmiä. Toisaalta pieni lama näyttäytyi eri muodoissaan jokaisessa ryhmässä: jokaisen haastateltavan kohdalla osin ainutlaatuisena, osin yhteistä suomalaista laman karttaa piirtävänä. Seuraavaksi haluammekin esittää kaksi lamadiskurssien mittakaavaa: ensin haastateltavien itse määritellyt asemat suhteessa yhteiskuntaan laman aikana sekä laman jälkeen, sitten arjen pienen laman kokemukset.

Kuvio: **Laman mittakaavat**

Kuviossa esitetyt viisi diskursiivista ryhmää viittaavat joko haastateltujen omiin positioihin tai heidän kuvaamiinsa käsityksiin "muiden" tilanteista. Ryhmittely on ollut mahdollista siksi, että samantyyppiset kuvaukset nousivat esiin miltei kaikissa – sekä laman aikaisissa että vuoden 1999 – haastatteluissa. Ryhmiä kuvatessamme puhumme haastateltaviemme tapaan "ihmisistä". Nämä "ihmiset" ovat haastateltaviemme puheessa tuotettuja. Kyse ei siis ole demografisista vaan diskursiivisista ryhmistä: olemme ryhmät nimeämällä halunneet antaa yhden kuvan siitä sosiaalisten suhteiden kentästä, joka nousee esiin haastatteluista ja jonka kautta ihmiset kansalaisten lamakokemuksia hahmottavat. Kiinnostavaa on paitsi se, millaisia ryhmiä nousi esiin, myös se, miten haastateltavat asemoivat itsensä suhteessa koko kenttään.

Petetyiksi ja katkeriksi määrittivät haastateltaviemme puheessa iäkkäät, pitkiä työttömyysjaksoja kokeneet, lama-ajan omakohtaisista kokemuksista katkeoituneet, jotka ovat skeptisiä sekä omasta että koko "kansakunnan" tulevaisuudesta.

- Mikäs sitte tää ikääntyvä pitkäaikastyötön et mikä hänen kohtalonsa on
- Se se on tietyst sillail oma se asia et mitenkä täs sit pärjätään kun tullaan eläkeikään et kukas meit sitte elättää. No en sano rumasti hah hah
- Sano vaan...
- Kyl viedäänkö nurkan taa ja lopetetaan?

Mies 59 v. ja mies 56 v., työttömiä. Vantaa 1999

Ylläkuvatulla tavalla itseään määritteli joukko haastateltavia. Ryhmästä nousi esiin viitteitä myös muiden puheessa, mutta vaikutti siltä, että "iäkkäät pitkäaikaistyöttömät" oli miltei liian arka tai toisaalta etäinen teema niiden puheessa, jotka eivät laskeneet itseään tähän ryhmään kuuluviksi. Juuri tämä on kiinnostava havainto, sillä ennen 1990-luvun lamaa työttömyyskeskustelu määrittäytyi julkisuudessa usein kouluttamattomien, vieraantuneiden ja "sosiaalisesti rajoittuneiden"

den” ongelmaksi. Viime vuosikymmenen lama synnytti kuitenkin uuden ryhmän: 45-vuotiaat ja sitä vanhemmat, joilla on takanaan perinteinen pitkä työhistoria, mutta jotka lama yllättäen jätti työttömiksi. Tällaisen tilanteen kokeneet haastateltavat puhuivatkin juuri petetyksi ja hylätyksi tulemisesta, niin työnantajien kuin koko yhteiskunnankin taholta. He olivat niitä, jotka selvimmin ja suorasanaisimmin kritisoivat päätöksentekoliittejä ja -prosesseja sekä myös median tuottamia representaatioita talouskriisistä. He positioivat itsensä entisiksi kunnan kansalaisiksi, joiden lojaalisuutta koko yhteiskunta oli käyttänyt väärin; siitä näytti kumpuavan myös epäily poliittisen kansalaisvaikuttamisen todellisiin mahdollisuuksiin.

Epävarmat mutta sinnikkäät olivat heterogeeninen ryhmä kriisin kokemisen kannalta: heistä puhuttaessa mainittiin esim. pätkätyö, lyhyet työttömyysjaksot sekä työttömyyden pelossa alipalkkaukseen ja ylityöllistymiseen alistuminen.

– Niitä jonku verran on ja, koska mie oon siis ollu viime kesänä työvoimatoimis-
tossa työvoimaneuvojana harjottelemassa kolome kuukautta, nii semmosia töi-
tä hain ja sitte tietysti koko ajan haen ympäri Suomee semmosia.. auki olevia
virkoja siis julkisen sektorin virkoja. Mutta, siis kyllähän suattaa olla myös niin
että siis joutuu tässä töihin tehtaaseen esimerkiks taikka kaivokseen ja, ja mikä-
päs sen kummempaa, työtä pittää ihmisen tehdä.

Mies 29 v., yhteiskuntatieteiden kandidaatti, työtön. Joensuu 1993

Moni tähän ryhmään itsensä laskevista vanhemmista haastateltavista puhui samankaltaisesti kuin petetyt ja katkerat. Yhteinen nimittäjä oli ”kunnan kansalaisuuden” diskurssi, jolla haastateltavat määrittivät itsensä periaatteessa kovaa työtä arvostaviksi ja yritteliäiksi, mutta laman uhreiksi (ks. myös alla). Toisaalta tämän ryhmän valoisammalta puolelta löytyi hyvin koulutettuja hieman yli kolmikymmenvuotiaita, jotka olivat astuneet työmarkkinoille laman keskivaiheilla. He olivat luultavimminkin tavoitelleet menestyjien positiota, mutta joutuneet pettymään. Vaikka talouskriisi pisti tiukille ja muutti sekä arkea että arvoja lopullisestikin, tätä ryhmää yhdisti kuitenkin sinnikkyys ja eräänlainen epävarmuuden sietokyvyn oppiminen arjen tasolla.

Kunnollisia moralisteja olivat haastateltaviemme puheessa keski-ikäiset, laman aikana jatkuvassa epävarmuuden tilassa eläneet mutta silti paikkansa työelämässä säilyttäneet ihmiset.

– Kyllä varmaan NUORTEN osalta se arvomaailma on muuttunu, että niitä ei
kyllä varmaan kiinnosta politiikka enää ollenkaan.
– Kyllähän tää maailma kovemmaksi on muuttunu ja näyttäis muuttuvan edel-
leen. Poliitikastakin on kadonnu aate ja henki.

Mies 43 v., työvoimaohjaaja, Nainen 32 v., työvoimaneuvoja.
Seinäjäki 1999

Tämä oli haastateltavien keskuudessa yleisin puheentapa itseä kuvattaessa. Tähän ryhmään ”kuuluvat” haastateltavat löysivät paljon yhteistä oman keski-ikäisen ikäryhmänsä kesken, työstatuksesta huolimatta tai välittämättä: he tuottivat puheessaan eräänlaista sukupolvisolidaarisuutta. Samoin tämän ryhmän piirteenä oli nostalgia, haikailu ”menneeseen hyvään aikaan”. Hyvä menneisyys ei kuitenkaan paikantunut mihinkään konkreettiseen ajanjaksoon vaan pikemminkin se määrittäyty negaation (eivät lamavuodet, eivät 1980-lopun yltiönousukauden vuodet) kautta. Erityisesti tähän ryhmään identifioituneet tuottivat hyvin kriittistä puhetta nuorista syrjäytyneistä ihmisistä, kuten usein määritel-

tiin, nk. X-sukupolvesta. Nämä haastateltavat määrittivät puheessaan itsensä kansalaisina melko perinteisesti: he puhuivat itsestään työtä arvostavina, ahkerina ja vastuullisina – mutta korostivat tätä positiota erityisesti moralisoimalla ja arvioimalla ”muita”.

Välinpitämättömien menestyjien ryhmä määrittyi kahtiajakoisesti. Yhtäältä puhuttiin nuorista, jotka toimivat eliittialalla tai olivat sellaista opiskelemassa. Toisaalta menestyjiä olivat myös vanhat etuoikeutetut (esim. virkamiehet, päättäjät), jotka nauttivat näennäisen vakaasta asemasta perhetaustan, koulutuksen ja työn suhteen. Tämä ryhmä näyttää olleen kauimpana talouskriisin myrskystä. Vaikka tämän ryhmän työsuhteet eivät käytännössä olisi olleet vakaita ja turvattuja, sitä ei merkityksellistetty, koska kriisi ei kuitenkaan juurikaan koskettanut arkea ja saattoi jopa edistää urakehitystä ja asemaa. Seuraava haastatteluesimerkki havainnollistaa sen, että tätä ryhmää leimasi itsemäärittelyn sijaan erityisesti rationaalisuuden ja talouden omalakisuuuden korostaminen.

– Ei VIIS SATAA TUHATTA työtöntä .. ei mikään järjestelmä pysty sellasta ylläpitämään ja lisäksi näitä maataloustukia et jossain vaiheessa ne vaan täytyy ajaa alas .. että mä vaan että miten se tapahtuu että hoitaako hallitus vai meneekö se niin että lähdetään hirvittäviin palkanalennuksiin tai sosiaaliturvan nopeeseen leikkaukseen .. siis EU:ssa se tapahtuis edes jossain määrin hallitusti .. koska alashan ne täytyy mennä. Koska ei oo rahaa .. raha on niin kova konsultti, ettei sille mahda mitään.

Mies 28 v., opettaja. Somero 1993

Vain harva haastateltava asemoi itsensä tähän ryhmään kuuluvaksi. Sitä käytettiin ennemminkin kuvaamaan pientä, eksklusiivista ”toisten” joukkoa – niitä, joita lama hyödytti ja jotka olivat eräänlaisia seuraajia 1980-luvun lopun äkkirikaille. Tämän ryhmän kansalaisuus näytti haastatteluissa muodostuvan olemattomaksi perinteisessä poliittisessä merkityksessä: he saattoivat yksilötasolla toimia aktiivisestikin, mutta toiminnan funktionaalista, jopa itsekästä ja opportunistista luonnetta korostettiin heitä koskevissa diskursseissa.

Välinpitämättömät syrjäytyneet – ”X-sukupolvi”, kuten jotkut haastateltavista tämän diskursiivisen ”toisten” ryhmän nimesivät – määrittyi nuorten opiskelijoiden ja nuorten työttömien ryhmäksi: ihmisiksi, joilla oli lyhyt työhistoria tai ei lainkaan kokemusta työelämästä.

– Sillon laman aikana sellasta toivottomuutta nimenomaan nuorissa tuntuu että. Että miks niinku kouluttautua työttömäksi . Ja oli kauheen vaikeeta saada perusteleen, perusteltua ihmisille opintolainan ottamista ja opiskelua että miks miks he niinku ottaa velkaa ja opiskelee ja mil he niinku maksaa [...] Niinku tältä meidän kantilta katottuna näyttää kauheen surulliselta että rupee oleen jo tällasia ikäluokkia jotka niinku tuleeko ne ikänä oleen töissä...

Nainen 43 v., sosiaalihuoltaja. Lahti 1999

Kuten esimerkki yllä havainnollistaa, tätä ryhmää käsiteltiin ”muiden” puheessa, mutta yksikään haastateltavista ei taustoiltaan sopinut eikä myöskään ilmaissut kuuluvansa tähän joukkoon. Täten välinpitämättömät syrjäytyneet nousivat haastatteluissa laman todelliseksi ”toisiksi”. Vuoden 1999 haastatteluissa ryhmä toimi haastateltavien omien lamanaikaisten positioiden määrittelijänä – siihen otettiin etäisyyttä määrittelemällä oma tilanne valoisemmaksi, oma toiminta ahkerammaksi, kunnollisemmaksi, oikeammaksi. Samoin kuin ”petetyt ja katkerat”, myös tämä ryhmä erottautui haastateltavien puheessa selvästi lamaa

edeltäneen työttömyyden mallista, johon vaikkapa lahjattomuus ja sosiaalinen rajoittuneisuus saattoivat johtaa. Samanaikaisesti kuitenkin tunnustettiin, että nuoret syrjäytyneet olivat ennemminkin laman seurausta kuin sen aikainen ilmiö. Kuitenkin välinpitämättömien syrjäytyneiden suurin ongelma määrittyi haastateltavien puheessa vapaaehtoisuuden kautta: heitä ei koettu niinkään talouskriisin uhreiksi kuin omaehtoisiksi syrjäytyjiksi, joilta puuttui yrittämisen tahto ja kaikki yhteiskunnallinen, kunnon kansalaisuuteen kuuluva vastuu. Perinteinen kansalaisuus sai tästä ryhmästä määrittelyapua, sillä omaehtoinen syrjään jättäytyminen ja yhteiskunnan tarjoaman tuen hyväksikäyttö ilman suurta syyllisyyttä nousivat haastatteluissa huomattavasti keskeisemmiksi teemoiksi kuin esimerkiksi talouspetokset, pankkikriisi tai poliittinen päätöksenteko laman aikana.

Henkilökohtainen lama

Bourdieu puhuu olosuhteiden kurjuudesta, jota lieventämään pyrkiessään yhteiskunnat tulevat luoneeksi pohjaa erilaisille uusille erotteluille ja käytännöille, joiden puitteissa pieni kurjuus koetaan. Hän erottaa kurjuuden eri lajit: asumisen, työn, odotusten, näkökulman kurjuuden. Suureen kurjuuteen keskittyttäessä "jätämme havaitsematta ja ymmärtämättä suuren osan tyypillistä kärsimystä sellaisessa yhteiskunnassa joka on onnistunut vähentämään suurta kurjuutta mutta joka erilaistuessaan on myös lisännyt niiden sosiaalisten tilanteiden määrää joissa kaikilla mahdollisilla pienen kärsimyksen muodoilla on ollut suotuisat kehitysedellytykset" (Bourdieu ym.[1993] 1999, 4; käänös Roos 1995, 146).

Bourdieun ym. (mt.) mukaan pienen kurjuuden havaitseminen edellyttää yhtenäisen näkökulman hylkäämistä ja perspektiivien pluraliteetin hyväksymistä, sillä pieni kurjuus asuu intressien, dispositioiden ja tyylien eroissa, joita erilaisten ihmisten kohtaaminen asuin- tai työpaikoilla synnyttää. Keskeinen ajatus on, että koko yhteiskunta kärsii tavalla tai toisella: pieni kärsimys on (vähintäänkin) yhtä totta kuin suuri, eikä sitä sovi unohtaa tutkimusta tehtäessä.

Yllämainittuun tähtäämme myös 1990-luvun talouskriisiä kuvaavien haastattelujen analyysissä. Aiemmin Bourdieun suurta ja pientä kurjuutta on käytetty mm. hyvinvoinnin ulottuvuuksien hahmottamiseen (Karisto 1995). Tässä yritämme jäljittää niitä pieniä lamoja, joita haastateltaviemme kertomuksissa esiintyy ja suhteuttaa niitä olosuhteiden lamaan. Etenemme jo tehdyn analyysin pohjalta, katsomme siis millaisia tarinoita pienestä lamasta löytyy kunkin lamapuheesta erotetun diskursiivisen ryhmän osalta.

Petetyt ja katkerat. Luonnollista lienee, että mitä syvemmälle suuri lama ulottui ihmisten elämään, sitä näkyvämpiä ja monimuotoisempia pienen laman kokemuksia nousee haastatteluissa esiin. Pieni lama oli rankimmillaan yksilölle sekä makro- että mikrotason vanhojen rakenteiden murenemisestä. Se saattoi merkitä joka-aamuista töihin lähdön teeskentelyä jotta naapurit eivät saisi selville; avioeroa, koska työttömyys kiristi perhesuhteita; tai yhtäkkistä irtisanomissoittoa kesken loman. Se merkitsi myös tunnetta perinteisten ja perittyjen arvojen ja uskomusten äkillisestä katoamisesta tuntemattomaan, toisin sanoen elämän materiaalsen ja ideologisen pohjan putoamista. Näyttää myös siltä, että vuonna 1999 suuren laman ollessa ainakin julkisessa keskustelussa joko takana tai kaukaisena spekulatiiona uudestaan tuloillaan, monen pieni lama jatkui ankarana. Tässä yhteydessä "pieni lama" tuntuukin käsitteenä harhaanjohtavasti nimetyltä, koska kriisin tuomat kokemukset ovat olleet yksilöille niin mullistavia.

– Muistan vaan kun kirjapainoon menin niin isä sano et se on poika sun duunis ja siä hoiat sen kunnolla. Ja tottakai mä vapisin ja tein mitä vaan siellä ja sit se otettiin yhtäkkiä pois [...] Mä olin kesälomalla ja mulle soitettiin kotiin ettei tarvi enää tullakaan töihin et siinä mielessä se oli semmonen jotenki sokeeraava. Se kesti noin puolitoista vuotta enneku sit jonkinnäkönen katkeruus meni ohi [...] Ehkä näillä jotka on töissä mut eihän se meillä työttömillä täällä mikskään ole muuttunut [lama] et se on todella et kun sä kysyt [onko lama ohi] niin heti nousee niinku karvat pystyyn [nauraa] tavallaan koska se ei meille miksikään muutu. Eikä me odotetakaan. Kunhan se nyt ei huononis koko ajan kun lukee lehtiä [...] Me ollaan nyt sen ikäsi kaikki et meidät on kasvatettu siihen et se työ on elämässä uskonto ja kaikki et se on ihan ainoa tärkeä asia ja sillon kun se katoa pois ni tottakai meilt menee se pohja pois ja meiltä se nyt vielä katos valitettavasti vielä tässä iässä et meille oo niin kauheesti mahdollisuuksia alottaa alusta mitään.

Mies 59 v., työtön. Vantaa 1999

Epävarmat mutta sinnikkäät. Monen pieneen lamakokemukseen liittyi tietty hyväksyntä. Laman luoma suuri kurjuus ulottui elämään selvästi materiaalisella tasolla, mutta kokemus oli kuin sään armoilla olemista: arkinen ja pakko kestää. Tällaisia kuvauksia löytyi erityisesti epävarmojen ja sinnikkäiden ryhmästä. Kuten Bourdieu ym. ([1993] 1999; myös Roos 1995) osoittivat, pieni kurjuus voi useinkin yhdistyä peräänantamattomuuteen:

– No me oltiin just rakennettu parhaaseen buumiin eli 89–90 ja sitte puoliso jäi työttömäksi -91 ja ensimmäiset merkit alko näkymään. Ja sitten tavallaan sitä vaihtelua oli sillä lailla, että aina vuoronperään oltiin töissä. Sillon kun toinen oli töissä niin toinen oli työttömänä ja päinvastoin.

Nainen 39 v., haastattelutilanteessa määritteli ammatikseen työvoimaohjaaja ”tällä hetkellä”. Seinäjoki 1999

– Et oppi niinku sen että pitää kunnolla yrittää ja tehdä sen eteen töitä et se on iha hyvä jos sellanen on jääny lopuks elämäki että mä luulen et siitä on niinku apua et ei oo päässy helpolla.

Nainen 30 v., toimittaja/tiedottaja. Helsinki 1999

Kunnolliset moralistit. Pienen laman ydin voi olla kaukana ”petetyn työttömän katkeruudesta”, mutta silti saman sukuinen tunne siitä, että yhteiskunnassa ei saa ansionsa mukaan. Se ilmeni haastatteluissa käsityksenä siitä, että toimii oikein ja ahkerasti sääntöjä noudattaen ja pärjäten, mutta että juuri sen vuoksi joutuu sumeilematta hyväksikäytetyksi. Suuri lama oli siten muiden aikaansaannosta – niin päätöksentekijöiden kuin toisaalta kunnottomien hyväksikäyttäjien. Pieni lama taas ei merkinnyt ideologian romahtamista tai käytännön taloudellista sinnittelemistä, vaan epäoikeudenmukaisuuden kokemusta, koska kunnollisimpana joutui maksamaan muiden ideologisia ja materiaalisia laskuja.

– Kun se oli ihan hullun luokkaa, kun tavalliselle kansalaisellekin annettiin sai luottoa.. niin se oli suoraan sanoen kerskakulutusta mitä ne... et ei siin ollu mitään tolkkua mukana.

Mies 59v., hallintojohtaja. Heinola 1999

– Nythän täs on käyny niin, että kaikki fikset ihmiset on duunissa ja tekee työt ja loput kansasta filosofoi [naurua] keskikaljan parissa ja pelkää hirveesti et työkkäri soittaa ja pitäis mennä töihin. Ja sitte on selkä kipee .. ja työvoimapula vallitsee monilla alueilla.

Mies 44 v., asianajaja. Heinola 1999

Välinpitämättömät menestyjät. Bourdieulainen tulkinta olisi, että on olemassa pieni elitistinen ryhmä, johon pieni kurjuus ei ulotu – joka kansan pyytäessä leipää ihmettelisi, miksei kansa halua leivoksia. Bourdieu ym. ([1993] 1999; ks. Roos 1995) käyttävät termiä *valtiollinen aatelisto*, ja määrittelee sen siten, että se vastaisi meidän käyttämissämme diskursiivisissa ryhmissä lähinnä yhdistettyä moralistien ja välinpitämättömien menestyjien ryhmää. Aineistostamme nousi kuitenkin esiin ero sen välillä, että pieni lama merkitsi toisaalta selkeästi tuloa moraalisesti kaltoin kohdelluksi, toisaalta joillekin ei mitään. Jälkimmäiset eivät siis käsitelleet suurta lamaa kuin etäisesti ja teoriassa eivätkä artikuloineet pienen laman kokemuksia lainkaan.

– Ei, ei se meille vaikuttanut mitenkään. Tuttavapiirissä ei ollut semmoisia henkilöitä.

Mies, 60 v., virkamies. Somero 1999

– Ei, ei millään tavalla et vanhemmat on kuitenkin hyvätulosia. Mut kyllähän ne aina puhu siitä et sitä vois rahankäyttöä neiti vähän niin kuin rajottaa [naurua]

Nainen 22 v., opiskelija. Pieksämäki 1999

Välinpitämättömät syrjäytyneet. Välinpitämättömät syrjäytyneet määrittelevä diskurssi toimi selvästi pienen laman ilmituojana tai kanavana monille, mutta erilaisin painotuksin. Pitkäaikaistyöttömille tämä ”toisen” ryhmä edusti sitä, että yhteiskunnallisessa arvoasteikossa on olemassa heitäkin alempi ryhmä. Muutamille haastateltaville nk. X-sukupolvi merkitsi yhteiskunnan ja kunnollisten kansalaisten hyväksikäytön julkeinta lajia. Välinpitämättömistä syrjäytyneistä oltiin myös hyvin huolissaan ja yleensä tämän toivat esiin sosiaalisektorilla työskentelevät. Bourdieuta ym. ([1993] 1999) mukaillen: viimeksi mainitussa on kysymys pienestä kurjuudesta suuren keskellä. Esimerkiksi työvoimaneuvojan tai sosiaalihuoltajan pientä lamaa on huoli, joka syntyy voimattomuudesta suuren laman ja rakenteiden sekä toisaalta yksilöiden ja lukuisten pienten lamojen välisenä välittäjänä.

– Niin se on sinänsä hyvä, että tän laman myötä, se on positiivista, että siitä työttömyydestä yleensä puhutaan, että ollaan rohkeasti työttömiä, se on sinänsä positiivista mutta se on mun mielestä vaarallista, niin kuin justiin nuorilla, se arvomaailma tosiaan muuttuu, hyväksytään se että työttömyys kuuluu ja opitaan pitämään sitä työttömyysturvaa niinku kansalaispalkkana...

Nainen 32v., työvoimaneuvoja. Seinäjoki 1999

– Siit pitää tehdä jo iso työmäärä et saa niinku sillai työkontoseks sitten taas, ja voi uskoo niihin omiin kykyihinsä ja voimavaroihinsa että mä PYSTYN hyödyntämään yhteiskuntaa, mä pystyn tekeen [...] Se on aika surullista et sit tulee nää kaikki mielenterveysongelmat tulee päihdeongelmat kaikki mahdollinen ja ne kertautuu ja kertautuu ja sä et oo ikänä työelämässä. Et kuitenkin sillon aikanaan ku valmistuit ammattiin niin aina niinku löyty töitä tai ainakin jonkin ajan kuluttua. Ja nyt varmaan tällä hetkellä on taas paremmin löytynytkin, riippuu alasta. Mut että tossa jäi tän 90-luvun alkupuolella sellasia ihmisiä jotka on kyllä pudonnu kelkasta.

Nainen, 43v., sosiaalihuoltaja. Lahti 1999

Suuri julkisuus ja pienet lamat: keskustelua

Mikä luo pienen kurjuuden vaikka suuri ei juurikaan ulottuisi omaan elämään? Onko eri mittakaavojen kriiseille löydettävissä yhteistä nimittäjää? Mediatutkijoina lähdimme pohtimaan julkisuuden roolia suuressa ja pienessä lamassa.

- Mä en kovin tarkkaan osaa sanoa, kun tota meidän perhe ei kokenu sitä lamaa tietyllä lailla.
- Et varmaan ihan vaan uutisoinnin kautta kun meillä on niinku koko ajan ollut töitä ja ..

Mies 52 v., lehtori, nainen 52 v., luokanopettaja, aviopari.
Kajaani 1999

Yhteiskunnallinen ilmapiiri muuttui laman myötä ja samalla muuttuivat sellaiset kulttuuriset merkityskategoriat, joiden puitteissa asioita on hahmotettu. Vanhojen iskusanojen ja ajattelumallien tilalle omaksuttiin uusia – voidaan puhua mentaalisten mallien muutoksesta (Julkunen 2001). Mentaalisia malleja tuotetaan Julkusen mukaan julkisuuden kentällä diskursiivisin taktiikoin. Kansalaisten vahvaa kriisitietoisuutta tuskin olisi syntynyt ilman koko mediakentän lävistänyttä kriisipuhetta.

Niin Kiander ja Vartia (1998) kuin Julkunenkin (2001) esittävät kriisitietoisuuden olleen niin vahvan, että sen voi tulkita tarjonneen leikkauspolitiikalle mahdollisuuden. Heidän mukaansa median rooli koko kansan lävistäneen tietoisuuden luojana oli keskeinen. Esimerkiksi Helsingin Sanomien lamanaikaisten pääkirjoitusten tarkastelu paljastaa talouskriisin näkyvän selvästi diskurssissa. 1989 lomaennusteita pidetään Helsingin Sanomien pääkirjoituksissa vielä kauhurieluvien turhana esiin nostamisena, mutta parin vuoden päästä puheenparteen ovat nousseet ”kovat ajat” ja vahva kansallinen ”me”-puhe, jonka funktio näyttäisi laman aikana olleen yhtäältä kriisitietoisuuden, toisaalta samassa veneessä olemisen tunnelman luominen. Pääkirjoituksissa puhuttiin yhtäkkiä uuden ajan torpparikysymyksestä tai talvisodan hengestä: *Suomen kansa kyllä kestää laman jos vain poliitikotkin kestävät.* (HS 24.7.1991). Laman taituttua me-puhe pääkirjoituksissa ilmaisi pikemminkin erottautumista, ”meidän” jakautumista erilaisin perustein: *Meillä alkaa olla myös tutkimustietoa työttömyydestä. Silti jokaisen soisi ymmärtävän, että työttömyysongelmat eivät ratkea itsestään.* (HS 10.6.1996). Samalla ennen vahva vertaisuuden tunne heikkeni, ja kirjoittelussa alkoivat eriytyä saajien ja maksajien, meidän ja muiden logiikat (Valtonen 2000; myös Tuohinen 2000, 249–252). Kriisitietoisuuden herättämisessä ja yhteisöllisessä kontrollissa tehokkaita diskursseja ovat olleet ekonomisoiminen ja realismi – kun asiat esitetään tosiasioihin nojaavina, persoonattomina ja luonnollisina, ei poikkeaville näkemyksille juuri löydy tilaa. Myös tervehdyttämiseen vedonneet retoriikat ja diskursiiviset strategiat ovat olleet tehokkaita ja ”valtion velalla on helppo ruokkia kriisitietoisuutta ja osoittaa syylliseksi julkiset menot” (Julkunen 2001, 88).

- Kyllähän se lehdistöllä ja yleensä tämmösellä tiedotuksella on ihan valtava siis kansaan se puree. Et jos sanotaan et on lama, ni sit ei investoida .. et kyl se vaikuttaa mitä lehdistö ja televisio sanoo ja gallupit, siit ei pääse mihinkään

Mies 53 v., opettaja. Somero 1999

Kansalaisten lamapuheessa median välittämä lama kulki kuitenkin omaa reittiään arkikokemuksiin risteämättä ja tuottamatta puheeseen erityisiä arvioita median merkityksistä tai välittämistä teemoista – hyvin samoin kuten EU-kysymyksen suhteen. Medialaman volyymin kasvuun tosin viitattiin haastatteluissa la-

man alun yhteydessä; samoin mediavälitteisen laman hiipuminen huomioitiin. Kansalaisten näkökulmasta käsin abstraktista raportoinnista tulee kuitenkin rutini: ajan kuluessa asioihin tottuu, eikä niitä enää pohdi.

– En mä muista mitään sellasta konkreettista, vaan siis että rupes niinku tuleen televisiosta ja koulussa ruvettiin puhumaan. Joka paikkaan rupes ilmestymään se lama-sana.

Nainen 28 v., koulutus suunnittelija. Seinäjoki 1999

– Mä muistan silloin kun alettiin lamasta puhumaan, niin silloinhan sitä tuli tuutin täydeltä. Millon vaan sitä ku katto, niin alko kyllästyttämään, kun oli liikaa tän asian kanssa tekemisissä, kun sitä tuli tuutin täydeltä, että nyt mennään huonoon suuntaan ja sitä ja tätä. Ja seuraavana päivänä sit aina tapahtu jotain. Että nyt taas menttiin. Jotenkin se oli mediatapahtuma se lama.

Nainen 32 v., työvoimaohjaaja. Seinäjoki 1999

Aiemmissä artikkeleissamme kansalaishaastattelujen mediaa käsittelevän osuuden toteuttaminen ja analysoiminen muodostui erityisen haasteelliseksi tehtäväksi. Haastattelut viitoittavat näet siihen, että kansalaisten ”mediamuisti” on lyhyt. Haastateltavien on ollut vaikeaa muistaa ajalta minkään erillisen lamateeman uutisointia tai vaikkapa tämän ajanjakson suosittuja ohjelmia, mediassa esillä olleita henkilöitä tai eroja eri välineiden kesken. Yleisesti puhetta mediasta voisi luonnehtia ”hahmottoman negatiivisuuden” diskurssiksi – joukkoviestintien tapa puhua lamasta oli haastateltavien sanoin äärimmäisen samankaltaista, negatiivista ja yksipuolisuudessaan turruttavan runsasta, lähinnä abstrakteista talouden indikaattoreista raportoimista.

Laadullinen median yleisötutkimus on usein osoittanut, miten haasteellista on muistelluttaa ihmisiä edes menneiden viikkojen tarjonnasta tietyssä välineessä, saati sitten vuosikymmenen muistikuvista koko mediamaiseman osalta. Samoin tutkimusjaksoimme aikana suomalainen mediakenttä koki useita murroksia (vrt. Aslama & Kivikuru tulossa), esimerkiksi paikallisradioiden kasvun ja kuihtumisen, aluelehdistön murroksen, sekä kahden uuden kansallisen kaupallisen kanavan synnyn. Kuitenkin puhe median yksipuolisuudesta ja kärjistävästä luonteesta saattaa hyvinkin olla osoitus media- ja etnomaiseman erillisyydestä. Kärjistäen: kansalaisten puheen perusteella media unohti heidän arkensa – miksi he sitten muistaisivat mediasisältöjä?

Varmaan se oli semmonen keskeinen puheenaihe jossain vaiheessa, vähän niinku säätila, et siitä puhuttiin

Mies 46 v., psykiatri. Kajaani 1999

Samalla tavoin myös niin mediamaisemalle kuin talouden ja politiikan sfäreille näyttävät olleen tyypillisiä tietynlaiset välttämättömyyden puhetavat. Suomalaisessa yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa onkin 1990-luvulla usein viitattu eräänlaiseen välttämättömyysoppiin, jolla on oma argumentaatiotapansa ja retoriikkansa, ja joka vallitsee niin talouspoliittisessa päätöksenteossa kuin sitä koskevassa julkisuudessaakin. Välttämättömyysoppia on pidetty niin toimintaohjeena kuin legitimaation antajanakin, ja sen mukaiset puhetavat ovat hallinneet varsinkin talouskriisistä käytyjä keskusteluja. (esim. Blom 1999; Luostarinen 1993; Vartiainen 1993). Kansalaisten positio välttämättömyysopin mukaisessa diskurssissa on päätöksenteon passiivinen seuraaminen ja hyväksyntä.

Kansalaishaastatteluissa position hyväksyminen näkyi selvästi. Talouskriisi otettiin annettuna miltei kuin säätila – laman tiimoilta ei etsitty vastuullisia, eikä yhtäältä päättäjien toimia tai toisaalta mediamaiseman koostumusta kyseenalais-

tettu kovin kärkkäästi. Puhetapojen suurimman ja synkimmän yhteisen ideologisen nimittäjän voi nähdä väistämättömyyden ja eräänlaisen skeptisyyden diskursseissa. Ne nousivat esiin eri tavoin, ja ottivat eri muotoja eri diskursiivisissa ryhmissä, mutta useimmiten ydin oli sama: politiikan sisällöttömyys ja kansalaisaktiivisuuden hiipuminen. Tämä ilmeni siten, että vaikuttaminen omiin asioihin nousi esille vain harvoin omalla kohdalla: yksilöllistä selviytymistä, ryhdistäytymistä ja toimintaa penätään vain niiltä, jotka ovat marginaalin "muita". Poliitiikka on enää eliitin *laskutikkupuuhaa* ja *harmaan eri sävyjä*, ja siten väistämättömyyden diskurssi ruokkii uuden laman odotuksen ajatusta.

Mediajulkisuuden takana on luonnollisesti yhteiskunnallinen murrosten sarja, jota tutkijat ovat Suomen kontekstissa esimerkiksi Kantolan (2001, 163) tavoin luonnehtineet siirtymäksi hyvinvointivaltioon perustuvasta ajattelusta uusliberalismiin. Edellinen lähtee liikkeelle eri asemassa olevien ihmisryhmien eri olosuhteiden korjaamisesta, uusliberalistinen regiimi (johon esimerkiksi Julkunen näkee Suomen siirtyneen) taas näkee muutettavana ihmisen itsensä – ja tulee näin työntyneeksi hallinnoimaan ihmisten elämää paljon syvemmältä kuin hyvinvointivaltio.

Bourdieu ja häntä suomalaiseen hyvinvointiin soveltaneen Kariston (1995) hengessä esitämme, että hyvinvointivaltioajattelun tuloksena olosuhteiden kurjuutta on kenties onnistuttukin lieventämään rakenteellisella tasolla. Väitämme myös, että samalla on syntynyt rakenteita, jotka mahdollistavat uuden, pienemmän kurjuuden kokemisen. Uusliberalististen ajattelumallien esiinmarssi tapahtuu rinnakkain yhteiskunnan eri näyttämöillä, esimerkiksi nk. yksilöivään ja kannustavaan sosiaalipolitiikkaan siirtymisenä; tai uusina hallinnan muotoina, esimerkiksi suomalaisen politiikan väitettynä keskustelemattomuutena (Kiander & Vartia 1998, 162–163) tai erilaisiin välttämättömyksiin tukeutumisenä (Blom 1999).

Mediajulkisuuden tasolla uusliberalistisen siirtymän voidaan ajatella näkyvän uusia erotteluja sisältävän puhettavan yleistymisenä. Esimerkiksi Helsingin Sanomien pääkirjoituksissa ja kolumneissa on 1990-luvun loppua kohti havaittavissa selkeitä merkkejä uusliberalistisista ja uuskonservatiivisista ajatuksista, niin puhuttelujen kuin todellisuutta koskevien "esisopimusten" tasolla – vuonna 1997 HS esimerkiksi esittää, että on *todella korkea aika katsella yhteiskunnan kehitystä myös huoltosuhteen näkökulmasta* (ks. esim. Renvall & Valtonen 1999; Valtonen 2000). Vehkalahti (2000) huomauttaa erottelujen levinneen mikrotasolle, Aamulehden Työttömän sivulla esiintyneiden työttömien puheeseen. Siellä uskonservatiivisen hyvinvointiajattelun sosiaalisia velvollisuuksia korostava piirre näkyi työttömien tavassa puhua meistä – aktiivisista "kunnan" työttömistä ja niistä, passiivisista ja epäkelvoista.

Haastattelumme tuovat esiin uudenlaisia erotteluja meidän ja muiden välillä. Haastattelupuheessa on usein todettu tuotettavan nk. kansalaisminä (esim. Alatalo 1995; Dahlgren 1995), jonka puitteissa omaa minää ja toimintaa sovitetaan vallitseviin normeihin ja käsityksiin. Hahmottamamme eri diskursiiviset ryhmät eivät muodostuneet tyhjiössä, vaan "käyttivät" toisiaan itsemäärittelyyn. Ekspansiivisen esimerkki lienee ollut aiemmin kuvaamamme puhe X-sukupolvesta: diskursiivinen ryhmä, josta useimmissa haastatteluissa puhuttiin, mutta johon kukaan ei itse identifioitunut. Kaikissa muissa neljässä ryhmässä korostettiin nuorten syrjäytyneiden varjolla omaa kunnollisuutta. Se, puhuttiinko tästä ryhmästä "syrjäytyneinä" vai vaikkapa "yhteiskunnan pinnareina", riippui puhujan omasta paikasta diskursiivisella kartalla.

Kuten Bourdieu ym. Maailman kurjuus -tutkimuksessaan ([1993] 1999) joutuivat toistuvasti toteamaan, vanhojen solidaarisuuksien murtuminen tulee julman selvästi esille erityisesti työn osalta. Samoin myös suomalaisen talouskriisin aika-

na nimenomaan työn ja työttömyyden suhteen kunnan kansalaisen oikeudet ja velvollisuudet tulivat määritellyiksi uusilla tavoilla. Työttömiä oli eri kastia: esimerkiksi kunnollisia olosuhteiden armoilla ja toisaalta tahallaan laiskoja hyväksikäyttäjiä. Erottelut saattoivat haastateltaviemme puheessa toimia pientä lamaa ja kurjuutta lieventävinä tai syventävinä. Tällöin haastateltava joko koki uuden tilanteen antavan hänelle myös uudennaisia mahdollisuuksia tai sitten vaativan häneltä lisää ja liikaa. Konkreettisesti: esimerkiksi pitkäaikaistyöttömän pieneen kurjuuteen sisältyi miltei absurdi kokemus siitä, että säännöllisestä työstä vapaina häneltä odotettaisiin ilmaista yhteiskunnallista työpanosta – kuin todisteeksi siitä, että hän on edelleen kunnan kansalainen:

– Ja siis tuttavapiirissä ja tuolla taloyhtiössä ja kaikessa kun jäin työttömäksi, niin sitte just tämä, et mun pitäis niinku siellä sit, et ei missään tapauksessa sais jäädä makaa vaan pitäis tehdä sitä kattoremonttia ja siirtää puskaa sinne ja luoda lunta.. Sitä mä en oo niinku oikein käsittäny et mitä varten mun yhtäkkiä pitäis tehdä kauheest työtä mut ilmatteeks, etten mä vaan pitkästyis. Kyllä mulla tätä tointa riittää ilman niitä vapaaehtoistöitäkin, että kaikkihan saa aina maksun semmosista töistä.

Mies 57 v., työtön. Vantaa 1999

Mittakaavat ratkaisevat. Haastattelujen uudelleentarkastelun aikana onkin ollut kiinnostavaa lukea samalla mm. tuoretta Himasen ja Castellsin (2001, 84–87) suuren laman optimistista uudelleentulkintaa. He näkevät talouskriisin lähinnä suomalaisen tietoyhteiskuntamallin kiirastulena: heidän mielestään hyvinvointiyhteiskunta säilyi lamasta huolimatta ja tapahtuneet muutokset vain nopeuttivat niitä rakenteellisia murroksia, jotka joka tapauksessa olivat tuloillaan. Keskeistä oli, että Suomi kykeni jatkamaan tietoyhteiskunnan rakentamista. ”Joustavat työolot” ja ”hyvinvointiyhteiskunnan ansiosta sosiaalisesti hyväksytyt murroskohti tietoyhteiskuntaa” muuttuvat mittakaavassa sumeiksi bourdieulaisten linsien läpi katsottuna, vaikkapa seuraavaa haastatteluotetta lukiessa:

– Lähinnä tulle semmonen ettei ne [poliitikot ja virkamiehet] siis tiedä niinku tästä ruohonjuuritasolla tästä työttömyydestä ei niin yhtään mitään ei ne sit ymmärrä tätä tilannetta ollenkaan eikä sitä ymmärräkään semmonen jos ei ole itse kokenut ei todellakaan ei ei voi ymmärtää.

Nainen 57 v., työtön. Vantaa 1999

Bauman (2001, 41–42) viittaa Bourdieuhin todetessaan että epävarmuus toimeentulosta ja sosiaalisesta asemasta yhdessä synnyttävät kyvyttömyyttä suunnitella ja toimia. Hänen mukaansa epävarmuuden keskellä järjestys merkitsee alistumista vaihtoehdottomuuden tilaan. Järjestys on siten itseään tuottava ja ylläpitävä; siihen ei tarvita työnjohtajia eikä kersantteja. Tässä artikkelissa emme ole halunneet jälleen ainoastaan toisintaa tulkintoina väistämättömyyden ja epävarmuuden diskursseja, vaihtoehdottomuuden järjestystä tai uusia erotteluita, vaan simuloida vantaalaisen haastateltavamme peräänkuuluttamaa laman ”omaan kokemusta” eri positioista.

Toki lama on tilanne, joka kasvattaa suurta kurjuutta, jopa pohjoismaisen hyvinvointivaltio-Suomen oloissa. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että tällaisessa tilanteessa niin päätöksentekokoneisto, julkinen keskustelu kuin tutkimuskin keskittyvät suuren kurjuuden numeroihin. Mielestämme Bourdieun pienen ja suuren kurjuuden viitekehys on hedelmällinen laman tulkinnassa, sillä se ottaa huomioon samaan aikaan ilmiön suurta sekä pieniä mittakaavoja. Siksi olemme halunneet tuoda suuren laman lukuisten analyysien ja tulkintojen rinnalle muutamat pienet mittakaavat. Esimerkiksi työttömyyden voi kokea niin ohimenevänä elä-

mänvaiheena (kuten pääosin diskursiivisessa ryhmässämme *epävarmat mutta sinnikkäät*), elämän perusrakenteiden murtumisena (*petetyt ja katkerat*), tai kuten haastatteluissa X-sukupolven epäiltiin tekevän: tietoisena syrjään jättäytymisenä.

Tutkijoina olemme halunneet omaksua bourdieulaisesta refleksiivisyydestä sekä suuren ja pienen kurjuuden käsitteistä työllemme merkityksen ja etiikan. Tässä luennassa emme ole noudattaneet samanlaisia metodeja kuin aikaisemmin saman aineiston ympärillä. Emme enää välittäneet tutkimusasetelmaamme sisällytyneistä alkuperäisistä kysymyksenasetteluista vaan etsimme laveasti kaikkea sitä puhetta, missä pienet lamat näyttäytyivät. Emme halunneet joutua Bourdieun ja Wacquantin (1995, 50) kuvamaan, erityisesti etnografeille vaaralliseen metodologia-ansaan, jossa ”humalainen huomattessaan hävittäneensä kotinsa avaimet, etsii niitä sinnikkäästi lähimmän katulampun alta vain, koska siinä on eniten valoa”. Löysimme lukuisia erilaisia pieniä kokemuspisteitä, jotka antoivat aivan uutta ymmärrystä suomalaisen laman suureen karttaan. Bourdieun ja Wacquantin (mt. 240) sanoin: ”Kaikkein henkilökohtaisin on kaikkein vähiten henkilökohtaista.”

Kuten Bourdieu (Bourdieu ym. 1999, 629; myös Bauman 2000) toteaa Suuri kurjuus -teoksen jälkipuheessaan, ”tietoisuuden tuottaminen niistä mekanismeista, jotka tuottavat elämään kärsimystä tai tekevät sen mahdottomaksi, ei neutralisoi mekanismeja; ristiriitojen tuominen päivänvaloon ei poista niitä”. Hän kuitenkin muistuttaa, että skeptisenkin tulisi myöntää se vaikutus (kärsiville yksilöille sekä yhteiskunnalle ylipäänsä), joka tiedolla voi olla, kun kärsimyksen yhteiskunnallinen tausta nostetaan näkyville – oli kärsimys muodoltaan miten intiimiä tai salaista hyvänsä. J.P. Roosin (1995, 153) käännöstä käyttäen vetoamme Bourdieun ajatukseen yhteiskuntatieteen tehtävästä: ”sen, minkä yhteiskunta on saanut aikaan, se voi tehdä tämän tiedon avulla tekemättömäksi”. Toivomme ehkä suurellisestikin, että laman pienten mittakaavojen tarkastelu on edes pieni askel tähän suuntaan mediatutkimuksen kentällä.

Viite

- 1 Näihin kysymyksiin olemme etsineet vastauksia yllä kuvatuista aineistosta useasta eri näkökulmasta. Olemme kuvanneet aineistoa sekä pohtineet haastatteluissa esiin nousseita keskeisimpiä teemoja haastateltavien omien kriisi- ja kansalaisuusmääritelmien kautta (Aslama & Valtonen 2001). Olemme myös verranneet eliitin ja kansalaisten politiikkakäsityksiä (Aslama ym. 2001) ja piirtäneet kansalaisuuden lamakarttaa kolmenlaisella aineistolla: tilastot ja surveyt (sekundääridata), haastattelut sekä vuonna 1999–2000 kirjoitetut koululaisaineet (Aslama, Kivikuru & Valtonen 2001).

Lähteet

- Alastalo, Marja (1995)
”Saaks sanoa suoraan?” Tulkinta ihmisten EU:a koskevasta puheesta. Tiedotustutkimus 18:3, 32–48.
- Ang, Ien (1990)
Culture and Communication: Towards an Ethnographic Critique of Media Consumption in the Transnational Media System. European Journal of Communication vol. 5.
- Ang, Ien (1996).
Livingroom Wars. Rethinking Media Audiences for a Postmodern World. London: Routledge.
- Aslama, Minna & Ullamajja Kivikuru (tulossa).
Lamajulkisuuden raamit: suomalainen mediamaisema 1990-luvulla. Teoksessa Laman julkisivut. Media, kansa ja eliitit 1990-luvun talouskriisissä. Helsinki: Palmenia.
- Aslama, Minna & Sanna Valtonen (2001)
Under Bad Weather. Or How to Approach ”Citizens’ Talk” about the Economic Recession and the Media. Teoksessa Savolainen, Tarja & Ullamajja Kivikuru. Studying Public Issues. Helsinki: University of Helsinki: Department of Communication.
- Aslama, Minna, Anu Kantola, Ullamajja Kivikuru & Sanna Valtonen (2001)
Politics Displaced, Politics Replaced. Elites’ and Citizens’ talk on the Economic Crisis. Teoksessa Kalela, Jorma, Jaakko Kiander, Ullamajja Kivikuru, Heikki A. Loikkanen & Jussi Simpura (eds.) Down from the Heavens, Up from the Ashes. Helsinki: VATT/Gummerus.

- Aslama, Minna, Ullamaija Kivikuru & Sanna Valtonen (tulossa)
Lamakansan kartat. Kolme näkökulmaa kokemuksiin talouskriisistä. Teoksessa Laman julkisivut. Media, kansa ja eliitit 1990-luvun talouskriisissä. Palmenia.
- Bauman, Zygmunt (2000)
Liquid Modernity. Cambridge: Polity.
- Bauman, Zygmunt (2001)
Community. Cambridge: Polity.
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens & Scott Lash (1994)
Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order. Stanford: Stanford University Press.
- Blom, Raimo (1999)
Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 90-luvun Suomesta. Tampere: Hanki ja jää/Gaudeamus.
- Bourdieu, Pierre ym. ([1993] 1999)
Misère du Monde. Paris: Editions du Seuil / The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (1998)
Järjen käytännöllisyys. Tampere: Vastapaino.
- Bourdieu, Pierre & Louis Wacquant (1995)
Refleksiiviseen sosiologiaan. Jyväskylä: Joensuu University Press/Gummerus.
- Castells, Manuel & Pekka Himanen (2001)
Suomen tietoyhteiskuntamalli. Helsinki: Sitra/WSOY.
- Dahlgren, Peter (1995)
Television and the Public Sphere. Citizenship, Democracy and the Media. London, Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
- Drotner, Kirsten (1994)
Media Ethnography. An Other Story? Teoksessa Carlsson, U. (red.) Nordisk forskning om kvinnor och medier. Göteborg: Nordicom.
- Hermes, Joke (1998)
Cultural Citizenship and Popular Fiction. Teoksessa Brants, Kees, Joke Hermes & Liesbet van Zoonen (eds.) The Media in Question. Popular Cultures and Public Interests. London: Sage.
- Julkunen, Raija (2001)
Suunnanmuutos. Sosiaalipoliittinen reformi 1990-luvun Suomessa. Tampere: Vastapaino.
- Kantola, Anu (2001)
Talouden tapaoppia. Poliittinen hallinta talouskriisissä. Väitöskirjan käsikirjoitus. Helsingin yliopisto: viestinnän laitos.
- Karisto, Antti (1995)
Sosiaalityö ristipaineissa. Janus 3/1995, 49–54.
- Kiander, Jaakko & Pentti Vartiainen (1998)
Suuri lama. Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu. Helsinki: Taloustieto.
- Kivikuru, Ullamaija (1996)
Tasot eivät kohdanneet. Kansalainen ja media. Teoksessa Kivikuru, Ullamaija (toim.) Kansa euromyllyssä. Helsinki: Yliopistopaino.
- Kosunen, Virpi (1997)
Lama ja sosiaaliturvan muutokset 1990-luvulla. Teoksessa Heikkilä, Matti & Hannu Uusitalo (toim.) Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa. Stakesin raportteja 208. Helsinki: Stakes.
- Lehtonen, Heikki (2000)
Voiko suomalainen hyvinvointivaltiomalli muuttua? Sosiologia 37:2, 130–141.
- Luostarinen Heikki (1993)
Julkisuus: ennen kuin kansalainen katoaa. Teoksessa Ilmonen, Kaj (toim.) Kestävyysskoe. Kirjoituksia 1990-luvun Suomesta. Tampere: Vastapaino.
- Renvall, Mika & Sanna Valtonen (1999)
Miten sosiaaliturvan väärinkäytöstä puhuttiin julkisuudessa? Teoksessa Hellsten, Katri & Hannu Uusitalo (toim.) Näkökulmia sosiaaliturvan väärinkäyttöön. Helsinki: Stakes.
- Ritakallio, Veli-Matti (2001)
Multidimensional Poverty in the Aftermath of the Recession: Finland in 1995 and 2000. Teoksessa Kalela, Jorma, Jaakko Kiander, Ullamaija Kivikuru, Heikki A. Loikkanen & Jussi Simpura (eds.) Down from the Heavens, Up from the Ashes. Helsinki: VATT/Gummerus.
- Roos, J.P. (1995)
Pierre Bourdieun pieni ja suuri kurjuus. Teoksessa Rahkonen, Keijo (toim.) Sosiologisen teorian uusimmat virtaukset. Helsinki: Gaudeamus.
- Tuohinen, Titta (2000)
Heinäsiirikka vai muurahainen? Suomalaisen työhalun psykologisilla juurilla. Teoksessa Hoikkala, Tommi & J.P. Roos (toim.) 2000-luvun elämä. Helsinki: Gaudeamus.
- Valtonen, Sanna (2000)
Mikä suomalaisissa on vikana? Tapaustutkimus työttömyysaiheisten kirjoitusten kansallisesta ulottuvuudesta. Teoksessa Tapper, Helena (toim.) Me median maisemissa. Reflektioita mediaan ja identiteettiin. Helsinki: Palmenia.
- Vartiainen, Juhana (1993)
Suomen talouspolitiikan vaihtoehdot 1990-luvulla. Teoksessa Ilmonen, Kaj (toim.) Kestävyysskoe. Kirjoituksia 1990-luvun Suomesta. Tampere: Vastapaino.
- Vehkalahti, Pertti (2000)
Töihin vaikka omaksi tappioksi. Aamulehden ”Työttömän sivun” julkisuus kriittisen diskurssianalyysin kohteena. Tiedotustutkimus 23:4, 22–33.